

EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'NİN DÜŞÜNCEYE VERDİĞİ ÖNEM

AHMET EMİN SEYHAN^a

Öz

Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfı el-Harakânî (ö. 425/1033), her anını tefekkürle geçiren ve civanmertlerine de tefekkür tavsiyesinde bulunan bir münevverdir. el-Harakânî, Kur'ân ve sünnete bağlılığı, üstadı el-Kassâb'ın (ö. 409/1018) rehberliği ve manevî mürşidi Bâyezîd'in (ö. 234/848) örneği sayesinde makamlar aşmış ve manevî bir derinliğe ulaşmıştır. el-Harakânî, bir kenara çekilip toplumdaki uzaklaşmamış, sürekli civanmertlerinin eğitimiyle ilgilenmiş, hayatı boyunca öğrenmeden yana olmuş ve insanın eğitilmesi hizmetini en önemli faaliyetlerden biri olarak değerlendirmiştir.

el-Harakânî, zihninden geçen düşünceleri civanmertleriyle paylaşırken onlara çarpıcı mesajlar vermiş ve yaşadığı aşkın tecrübeleri civanmertlerine anlatarak onların da bu seviyelere ulaşmalarını istemiştir. Onun talebelerine verdiği bu bilgiler, büyük hedeflere talip olmaları ve büyük işler başarmaları amacıyla matuftur. O, düşünen bir insanın planlı bir hayat yaşayacağını, zamanını etkin ve verimli kullanacağını ve çok önemli işlere imza atacağını onlara öğretmiştir. Bütün bu dinî tecrübeleri en doğru usûl ve yöntemleri kullanarak etrafındakilere aktarmak "yaptığı işe odaklanmakla ve kendine iyi bir rol model seçip onun öğretilerini takip etmekle" mümkün olabilir. İşte el-Harakânî, Bâyezîd gibi tahkik ehli bir mutasavvıfı kendine örnek almış, onu manevî yönden geçmeyi ve daha üst mertebelere ulaşmayı hedeflemiştir. O, gösterdiği azim ve kararlılığın bir sonucu olarak bu sahanın zirve şahsiyetlerinden biri olmayı başarmış ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.

Bu makalede Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin düşünceye verdiği önem ele alınmış, talebelerine verdiği mesajlar üzerinde durulmuş ve tefekküre dayalı hayat tarzı hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Harakânî, Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvuf, tefekkür, mütefekkir.

THE IMPORTANCE ABU'L-HASAN AL-KHARAKANI GIVES TO THE THOUGHT

Abstract

el-Kharakani Turkish-Islamic scholar and a great mystic (d. 425/1033), who spent in his every moment with thought and advised constantly his followers the thought, is a thinker. el-Kharakani reached a depth beyond the metaphysical through dependence on Qur'an and Sunnah, guidance of his murshid el-Kassab (d. 409/1018) and example of

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ahmeteminseyhan@gmail.com)

spiritual murshid Bayazid (d. 234/848). el-Kharakani didn't move away from the society, he was always interested in education, supported lifelong learning and evaluated education as one of the most important activities.

el-Kharakani gave striking messages when he shared thoughts of mind his disciples and wanted them to reach these degrees when he was telling the high spiritual condition he lived. These informations he gave to his disciples are to provide them to think big. He taught that a man contemplating would plan his time and always use the time an effective and efficient manner and manage very important work. It is possible to transfer all of these religious experiences with good procedures and methods, "focusing on his work and self-selecting a good role model and following his teachings". Therefore el-Kharakani took himself Bayazid, a scholar who mystic, as a role model and intended to pass him in spiritual issues and reach a higher target. He managed to become one of distinguished the figures in this area as a result of perseverance and determination and left deep effect on those who came after him.

In this study, the importance el-Kharakani gives to the thought were evaluated and the messages he gave to his students were focused and to have knowledge about the life style based on contemplation was maintained.

Key Words: *el-Kharakani, Bayazid Bastami, mysticism, contemplation, thinker.*

Giriş

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî, yaklaşık on asır evvel Horasan bölgesinde doğan, orada yetişen ve ömrünün sonlarını Anadolu'da geçiren, Bâyezîd-i Bistâmî'yi kendine model alan, Hakk'a ermek için zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlanan tahkik ehli bir sûfidir. el-Harakânî, dergâhında binlerce talebe yetiştiren,¹

¹ Mutasavvıflar, tekke, dergâh ve zaviyelerinde insan-ı kâmil yetiştirmek için çok büyük çaba sarf etmiş ve bunu yaparken de değişik yöntemler takip etmişlerdir. Onlar, genellikle nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesiyle işe başlamış ve değişik metotlarla talebelerini yetiştirmişlerdir. el-Harakânî de aynı şekilde nefis tezkiyesine önem vermiş ve "kendi dergâhında" civanmertlerinin eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. el-Harakânî, dinlerini doğru öğrenmeleri maksadıyla müslümanları dergâhında yaptığı sohbetlere davet etmiş ve onları en güzel şekilde eğitmeye çalışmıştır. Nitekim o bir keresinde şöyle söylemiştir: "Her kim beni dost bilirse Hakk'ı sevmiş olur. Her kim Hakk'ı severse civanmertlerin (eğitim-öğretim amaçlı) sohbetine aralıksız devam eder. Her kim civanmertlerin sohbetine devam ederse Hakk'ın sohbetine devam etmiş olur, (zira bu dergâhta bulunanlar Yüce Allah'ı tanır, O'nu bütün kalpleriyle sever, tüm dünyaya O'nun adını duyurma bilincine ulaşır ve O'nun rızasını kazanmak için çalışırlar.)" (Bkz. Attâr, Ferîdüddîn, Evliya Tezkireleri, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2007, s. 611). el-Harakânî bir başka sefer; "Her kim bu kapıya gelirse ekmeğini verin ve adını/ inancını sormayın. Zira Ulu Allah'ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebu'l-Hasan'ın sofrasında ekmeğe yemeye de lâyıktır" (Çiftçi, Hasan, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004, s. 21) diyerek "dergâhına/ sofrasına gelen herkese kapısının açık olduğunu" ifade etmiştir. el-Harakânî: "Kırk yıl var ki, (karnımızı doyurmak için bizi ziyarete gelen) misafir için olanı dışında ne yemek pişirmişizdir ne de herhangi bir şey yapmışızdır; misafir için pişen yemekten asalak olarak faydalanırdık." (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 637. Ayrıca bkz. Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004, s. 235) derken de "dergâhına kendisini ziyarete

insanların gönüllerini fetheden, fikirleriyle kendisinden sonra gelenlere tesir eden ve “Horasan Erenleri”nin yetişmesinde önemli rol oynayan bir İslâm âlimidir.² Her ne kadar Hollandalı müsteşrik De Bruijn, onun Fars asıllı bir sûfî olduğunu iddia etse de³ onun Türk asıllı bir mutasavvıf olduğu,⁴ De Bruijn’in yaptığı tespitin doğru olmadığı ifade edilebilir. Çünkü Harakan köyü her ne kadar günümüzde İran sınırları içinde bulunsa da⁵ o dönemde, o bölgede Horasan’dan göç eden Türklerin yaşadığı bilinmektedir.⁶ Nitekim bazı araştırmacılar el-Harakânî’nin Horasan bölgesinden gelerek Harakan’a yerleşen Özbek Türklerinden olduğunu ifade etmektedir.⁷ Ayrıca el-Harakânî’nin Türk asıllı âlim ve mutasavvıflardan olan Bâyezîd-i Bistâmî,⁸ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)⁹ ve Ebû Bekir

gelenlere sofraya kurulduğunu” ifade etmiştir. Aynı şekilde el-Harakânî, Gazneli Mahmud (ö. 421/1030) kendisini ziyarete geldiğinde “çağırdığı halde” onun çadırına gitmemiş, bizzat “dergâhında” görüşmeyi kabul etmiş (Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 598), Sultan “dergâhına” geldiğinde ise ona Allah yolunda cihat etme tavsiyesinde bulunmuştur. (Dergâhında yapılan bu görüşme ve konuşmalarla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu’l-Hasan Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997, s. 82-84). Bu görüşme sonrasında Gazneli Mahmud, Hindistan’a toplam on yedi sefer düzenlemiş, bu askerî görünümü “fetih hareketleri” sayesinde İslâm bölgede tanınmış, Türklere yeni yurtlar ve imkânlar açılmıştır. (Bkz. Palabıyık, M. Hanefî, “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2007, Yıl: 11, Sayı: 32 s. 145. Ayrıca bkz. Palabıyık, M. Hanefî, “Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2007, Yıl: 11, Sayı: 33, s. 67-94). Özetle, bütün bu bilgilere dayanılarak “el-Harakânî’nin bir dergâhının olduğu, orada civanmertlerinin eğitimiyle yakından ilgilendiği ve şahsını ziyarete gelenleri de bu mekânda kabul ettiği/ ağırladığı” çok rahatlıkla ifade edilebilir.

- ² Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin hayatıyla ilgili bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 592-640; Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri), s. 29, 32-33, 49; Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 94; Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35; Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu’l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 80-81; Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083; Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 4, Sayı: 8, s. 224-243; Kartal, Alparslan, “Ebu’l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara 2017, s. 127-142; Kartal, Alparslan, “Bir Nebevî Gelenek Olarak Münacât ve Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Yeni Bulunan Bir Münacâtı”, *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, C. 13, Sayı: 2, s. 491-515.
- ³ De Bruijn, Johannes Thomas Pieter, “Kharakani, Abu’l-Hasan ‘Ali b. Ahmad (d.1033)”, *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi 2002, s. 234.
- ⁴ Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93; Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 78-79, 82-83.
- ⁵ Günümüzde Harakan kasabası, Tahran’ın kuzeyindeki bölgede yer alan Simnân vilâyetinin Şâhrûd ilçesine bağlıdır. Bkz. Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 28.
- ⁶ Gök, Bilal, “Ebu’l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 119-121.
- ⁷ Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 232-233. Ayrıca bkz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 337-338.
- ⁸ Max Horten ve Richard Hartman gibi şarkiyatçılar, İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 194/809) ve Bâyezîd gibi sûflerin “Türk asıllı olduklarını” söylemektedir. Ayrıntılar için bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 124. Bâyezîd hakkında bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 240.

eş-Şibli (ö. 334/946)¹⁰ gibi sûfleri kendine örnek aldığı¹¹ ve onların iyi bir takipçisi olmaya çalıştığı düşünüldüğünde onun da Türk asıllı olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz İslam Tarihi araştırmacılarından Bilal Gök, Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektâşi Velî'nin de tıpkı el-Harakânî gibi "Türk olduğunu" söylemekte ve onların eserlerini Arapça veya Farsça yazmalarının Türk olmadıkları anlamına gelmediğini kaydetmektedir.¹²

el-Harakânî, dili, dini, ırkı, rengi ve mezhebi ne olursa olsun her insana "sırf insan olduğu için" değer veren¹³ ve bütün mü'minlerin kalbinin "Allah ve peygamber sevgisiyle"¹⁴ dolu olmasını isteyen bir mürid-i kâmindir.¹⁵ O, Kur'ân-ı Kerîm¹⁶ ve sahîh sünnetten¹⁷ beslenen, hem yaşadığı çağda hem de ilerleyen asırlarda fikirleriyle insanları etkileyen,¹⁸ ufuk açıcı sözler söyleyen ve söylediklerini uygulayan bir bilgedir.¹⁹ Nitekim

- ⁹ Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd'i tanıtırken; "*Bâyezîd-i Bistâmî'nin sûfler arasındaki rolü, Cebrâil'in melekler arasındaki rolüne benzerdi*" demektedir. Bkz. Uludağ, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1993, XIII, 120.
- ¹⁰ Ebû Bekir eş-Şibli'nin Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği "büyük bir Türk-İslâm âlimi ve mutasavvıfı" olduğuyla alakalı şu çalışmaya bakılabilir: Okudan, Rifat, "Ebû Bekir Şibli: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, s. 211, 225, 234. Ayrıca "Şibli'nin Türk asıllı" olduğu, kendisini çok iyi yetiştirdiği ve tasavvuf eğitimi Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tamamladığıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Gürer, Dilaver, "Şibli, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 125-126.
- ¹¹ el-Harakânî'nin şu ifadeleri mezkûr İslâm âlimlerine verdiği değeri göstermektedir: Bir gün kendisine semâ (raks) hakkında sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: "*Semâ, yere ayağını vurunca yerin en dibine kadar (uzanan, yeri titreten ve oradan ses getiren) ve kolunu kaldırıncaya Arş'a kadar gören (Yüce Allah'ı tüm ruhunda hissedeni) erin (gerçek velînin/ müttakînin) işidir; bunun dışında olan semâ, Bâyezîd, Cüneyd ve Şibli'nin şerefini düşürür!*" Bkz. Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 81; Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm* Haz.: Çiftçi, s. 226.
- ¹² Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", s. 109, 44 no'lu dipnot. Bilal Gök, dipnotta bu tezini destekleyen pek çok kaynağa atıfta bulunmaktadır.
- ¹³ el-Harakânî'nin hoşgörü anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Yazoğlu, Ruhattin, "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 1-10; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 2, s. 81-116.
- ¹⁴ el-Harakânî'nin muhabbetullah anlayışı ve hakikî âşıklarda bulunmasını istediği özelliklerle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi", *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, s. 71-89; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli Mart/ 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, s. 20-49.
- ¹⁵ el-Harakânî'nin "ümmî olmadığı, tam tersine tahkik ehli bir mutasavvıf olduğu" ile alakalı bazı tespitler için bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", s. 1053-1068.
- ¹⁶ el-Harakânî'nin Kur'ân'a vukûfiyetiyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664; Koçyiğit, Hikmet, "Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 331-349; Maral, Cüneyt, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 208-225.
- ¹⁷ el-Harakânî'nin sünnet anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet'e Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS*, October 2013, Volume 6, Issue 8, s. 551-588; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 101-126; Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru", *KAÜ, SBED*, Bahar, 2015, Sayı: 15, s. 161-175.
- ¹⁸ el-Harakânî'nin yaşadığı dönemde "pek çok mutasavvıfı, ilim erbabını ve devlet erkanını manevî nüfuzuyla etkilediğine" dair bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Kızıler, Hamdi, "Tasavvufun Kurumsallaşması

Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmet Yesevî (ö. 562/1166)²⁰, Hacı Bektâşi Velî (ö. 670/1271) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) gibi gönül sultanları onun öğretisini takip etmişlerdir. Celâleddin Rûmî de (ö. 670/1271), manevî mürşidi kabul ettiği el-Harakânî'den "bilgeler bilgesi" diye bahsetmiş, pek çok şeyi ondan öğrendiğini ifade etmiş ve *Mesnevî*'sinde menkıbelerini anlatmıştır. Şems-i Tebrîzî de (ö. 645/1247) *Makâlât* adlı eserinde ondan sitayişle söz etmiştir.²¹

Adı geçen kanaat önderlerinin asırlardır fikirleriyle müslümanlara yol gösterdiği düşünüldüğünde el-Harakânî'nin tefekküre verdiği önem daha iyi anlaşılacaktır. Zira el-Harakânî, konuşmalarında her zaman düşünmenin önemine vurgu yapmış, yaşadığı dinî tecrübeleri öğrencilerine aktarmış²² ve onlara iyi bir rol model olmaya çalışmıştır.²³

Konuya geçmeden evvel tefekkürün öneminden kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Tefekkürün Önemi

Bilindiği üzere yokluktan varlık sahnesine çıkartılan hiçbir şey başboş, düzensiz, lüzumsuz ve anlamsız değildir. Yüce Allah, "rahmetinin ve yaratıcılık vasfının bir gereği olarak"²⁴ insanoğlunu sınamak,²⁵ duada (iman, tevhîd),²⁶ şükürde²⁷ ve kullukta²⁸ başarılı olan mü'minleri cennetle mükâfatlandırmak amacıyla hayatı ve ölümü yaratmış²⁹ ve yeryüzünde/ gökyüzünde bulunan her şeyi de insanoğlunun tasarrufuna/ istifadesine

Sürecinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Döneme Etkisi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 191-197.

¹⁹ el-Harakânî'nin tefekkür anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071.

²⁰ Allah aşkı, varlık düşüncesi ve arı bir inanca sahip olma gibi konularda el-Harakânî'nin özellikle Ahmet Yesevî'ye olan tesiri dikkate değerdir. Yesevî'nin fikirlerinin temelinde Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinin izlerini görmek mümkündür. Onun, insanın olgunlaşmasına vesile olacak hal ve hasletlerden ve bir takım ahlâkî pratiklerden bahsetmesi, hikmetlerinde kemâle ve rıza makamına ermenin yollarını göstermeye çalışması el-Harakânî ile olan benzer yönleridir. Ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Mehmet Fatih Kalın, "Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde İlahî Aşk ve Allah Düşüncesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 32, Temmuz 2018, ss. 189-202.

²¹ Bkz. Çiftçi, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", s. 565-590.

²² el-Harakânî'nin nasihat anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Palabıyık, Hanefi/ Keleş, Reyhan, "Şeyh Ebu'l-Hasan-i el-Harakânî'nin Nûru'l-Ulûm Adlı Eserinde Nasihat", *KAÜİFD*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 2, s. 21-45.

²³ el-Harakânî'nin insan yetiştirme yöntemiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, s. 11-42

²⁴ Hûd, 11/118-119.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/186; Hûd, 11/7; el-Enfâl, 8/28; el-Enbiyâ, 21/35; et-Tâhâ, 20/131; el-Ankebût, 29/2; el-Ahzâb, 33/11; Muhammed, 47/31; el-İnsân, 76/2.

²⁶ el-Furkân, 25/77.

²⁷ en-Nisâ, 4/147.

²⁸ ez-Zâriyât, 51/56.

²⁹ el-Mülk, 67/1-2. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/28-29; el-Câsiye, 45/13.

bırakmıştır.³⁰ İnsanın bu ayrıcalıklı konumu, Yüce Allah'ın ona kendi ruhundan üflemesi,³¹ akıl ve irade vermesi ve onu yeryüzünün halifesi³² seçmesi nedeniyledir. Bu bakımdan insanoğlu neden ve niçin yaratıldığını,³³ kendisini yoktan var eden Yüce Allah'ın sıfatlarını ve tüm evreni tefekkür etmekle³⁴ mükelleftir.³⁵ Bu, insanı diğer canlılardan üstün kılan “akıl nimetiyle ve vahyin aydınlatıcı, diriltici ve yol gösterici rehberliğiyle” yapılabilecek bir husustur. Nitekim insana vahiy gönderen de akıl veren de Yüce Allah'tır. O halde selim aklın rehberliği esas alınarak “sağlıklı tefekkür” yapmak bir zarurettir. Zira Allah Teâlâ'nın insanoğluna bahsettiği en büyük nimet olan aklın görevi “tefekkür”dür. Tefekkür, kesin bilgiye ulaşmak için vazgeçilmez bir yöntemdir. Nitekim akl-ı selim sahibi bir kimse, bilinen bir delilden yola çıkarak bilinmeyenin bilgisine ulaşabilir, tutarlı, mantıklı ve çelişkiden uzak tefekkür faaliyetiyle hakikati idrak edebilir, böylece Yüce Allah'ı hakıyla takdir etmeye başlayabilir, O'nun karşısında saygıyla eğilebilir ve O'na karşı kulluk vazifesini eksiksiz yerine getirmeye çalışabilir.

Kur'an'a göre tefekkür; zan, tahmin, ön yargı, mitoloji, efsane, masal, hikâye veya taklide dayalı bilgilerle³⁶ değil, tam tersine “güvenilir ve sağlam delillerle” yapılırsa sağlıklı sonuçlar verir. Zira insanoğlu, Yüce Varlıkla kâinat arasında ilişki kuran ve doğru sonuçlara götüren bir tefekkür faaliyetiyle Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini idrak edebilir, O'nunla bağıını kuvvetlendirebilir ve O'nun ilminin ve kudretinin sonsuz ve sınırsız olduğunu anlayabilir.

İşte el-Harakânî, sağlıklı tefekkürün hakkını vererek yüksek manevî derecelere ulaşmış ve dinî tecrübelerini öğrencilerine anlatarak onların da bu mertebelere ulaşmalarını istemiştir.

³⁰ “O, göklerde ve yerde olan her şeyi, Kendinden [bir başış olarak] emrinize vermiştir. Bunda düşünen bir topluluk için mesajlar vardır!” el-Câsiye, 45/13. Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/32-33; en-Nahl, 16/12-14; el-Hac, 22/65; Lokmân, 31/20, 29; ez-Zuhruf, 43/13.

³¹ el-Hicr, 15/29; es-Secde, 32/9.

³² el-Bakara, 2/30; el-En'âm, 6/165; el-Fâtır, 35/39.

³³ Âl-i İmrân, 3/6; en-Nisâ, 4/1; el-En'âm, 6/2; el-Â'râf, 7/11, 189; en-Nahl, 16/70, 78; el-Hac, 22/5; el-Mü'minûn, 23/12-16; el-Fussilet, 41/53; el-İnsân, 76/1-3.

³⁴ el-Bakara, 2/73, 164, 219, 266; Âl-i İmrân, 3/190-191; el-En'âm, 6/50; el-A'râf, 7/185; el-Hac, 22/46; Rûm, 30/8-9; 21-24.

³⁵ Harakânî'den yaklaşık olarak dokuz asır sonra yaşayan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi de, insanın Allah'ın varlığını ve birliğini kabul edecek bir şekilde yaratıldığını, onun evreni gözlemleyerek, evrenin her bir parçasından Allah'ın birliğinin delillerini bulması gerektiğini ifade eden şiirler yazmıştır. Böylece o, şiirleriyle insanları düşünmeye ve akletmeye yönlendirmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.

³⁶ “Ama onlara, ‘Allah'ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde bazıları: ‘Hayır, biz [yalnız] atalarımızdan gördüğümüz [inanç ve eylemler]e uyarız!’ diye cevap verirler. Ya ataları akullarını hiç kullanmamış ve hidayetden nasip almamış iseler?” el-Bakara, 2/170; “Zira onlara, ‘Allah'ın indirdiğine ve Elçisi'nin (in sünnetin)e gelin!’ denildiğinde, ‘Atalarımızdan gördüğümüz inançlar ve filler bizim için kâfidir’ diye cevap verirler. Ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yoldan uzak kimseler idiyeler de mi?” el-Mâide, 5/104. Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/70-71; el-Kehf, 18/5; el-Mü'minûn, 23/24; el-Kasas, 28/36; es-Sâffât, 37/69-70.

2. el-Harakânî'nin Düşünceye Verdiği Önem

el-Harakânî, sağlıklı tefekkür yapan bir mü'minin Yüce Allah'a daha yakın olacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Namaz kılıp oruç tutan kimse halka, (derin ve sağlıklı)³⁷ düşünen kimse (ise) Hakk'a yakındır",³⁸ "(Yüce) Allah ile (O'nun azametini ve yüceliğini düşünerek) bir tek nefes almak, bütün yer ve gökteki her şeyden daha iyidir (hayırlıdır)"³⁹ ve "Cennette Tûbâ ağacının altında Allah'tan habersiz olmaktansa dünya denilen şu yerde bir diken ağacının altında O'nunla beraber olmayı (sürekli O'nu anmayı, O'nun yarattığı şeyler üzerinde tefekkür etmeyi, O'nu tüm ruhumda hissetmeyi) çok daha fazla arzularım."⁴⁰*

Görüldüğü üzere el-Harakânî, tüm bu gerçeklerin farkında olarak "sağlıklı tefekkür" yapmış, Yüce Allah'a şeksiz şüphesiz inanmış, duayı dilinde düşürmemiş,⁴¹ ilahî ilhamlara nail olmuş⁴² ve bütün bunların doğal bir sonucu olarak "hikmet dolu sözler"⁴³ söylemiştir. el-Harakânî, tasavvufu bir yaşam biçimi olarak görmüş, talebelerini hayırlı hizmetler yapmaya yönlendirmiş, ilim ve hikmet öncüsü bir mutasavvıf olarak temayüz etmiştir.⁴⁴ O, bir düşünür, öncü şahsiyet ve evrensel bir değer olarak⁴⁵ söylediği sözlerle düşünce dünyamızı aydınlatmış⁴⁶ ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.⁴⁷ Nitekim o, bir sözünde tefekkürün ehemmiyetine şöyle işaret etmiştir:

³⁷ Bu makalede el-Harakânî'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakânî'nin tespit edebildiğimiz bütün sözleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yöntem tercih edilmiştir.

³⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 633.

³⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 627.

⁴⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 603-604. Kendisine atfedilen *Nûru'l-Ulûm* adlı eserde bu sözler yer almamaktadır.

⁴¹ el-Harakânî'nin dua anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar", *KAÜİFD*, 2015, Sayı: 3, s. 88-109; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2014, C. 1, Sayı: 2, s. 35-68.

⁴² el-Harakânî'nin ilham anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, s. 79-110; el-Harakânî'nin bilgi anlayışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, "Felsefi ve Tasavvufi Açıdan Harakânî'de Bilgi Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 18, sy. 1, Konya 2018, ss. 77-99.

⁴³ "Allah, dileyene hikmeti (vahiyden doğru hüküm çıkarma usûl ve yöntemini) verir; kime (sağlıklı tefekkürde derinleşmesi, yoğun emek ve çaba harcamasının bir sonucu olarak) hikmet (basiret, feraset, doğru bakış açısı) verilmişse, ona büyük (bir manevî) servet verilmiştir. Ama akıl sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz." el-Bakara, 2/269.

⁴⁴ Özköse, Kadir, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufi Düşüncesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 132.

⁴⁵ Yüceer, İsa, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 45.

⁴⁶ Durmuş, Mitat, "Çağımızın Çıkmasını Sağaltıma Taşınacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakânî'nin İnsanî ve Felsefî Dili", *KAÜİFD*, 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 60-62.

⁴⁷ el-Harakânî'nin hocası el-Kassâb hakkında aktarılan şu bilgi, onun ve hocasının İslâmî ilimlerde ne kadar derin bilgi sahibi olduklarını göstermesi bakımından kayda değerdir: "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1048) şöyle demiştir: "Biz Âmul'da olduğumuz bir gün Şeyh Ebu'l-Abbas el-Kassâb'ın huzurunda otururken iki şahıs çıkageldi. Onun karşısına oturarak şöyle dediler: 'Ey Şeyh! İkimiz bir konuda ihtilafa düştük. Birimiz hüznün (kabz) tamamen ebedî ve ezeli olduğunu söylüyor. Diğerimiz de neşenin (bast) tamamen ebedî ve ezeli olduğunu söylüyor' dedi. Şeyh Ebu'l-Abbas el-Kassâb eliyle yüzünü sıvazlayarak şöyle dedi: 'Allah'a hamd

"Mü'minlerin organlarından (her) birinin aralıksız Yüce Allah (O'nun emir ve tavsiyeleri) ile meşgul olması gerekir. Ya O'nu kalbiyle anmalı ya da diliyle O'nu zikretmelidir. Ya gözle O'nun görmek istediğini görmeli, ya eliyle cömertlik yapmalı ya da ayağıyla insanları ziyaret etmelidir. (Yani; tüm insanların dert ve problemlerini dinlemeli, çözüm önerileri geliştirmeli, her konuda onlara yardım elini uzatmalı, karşılık beklemeden hizmet etmeli, daha sonra da onlara İslâm'ı anlatmalı ve Yüce Allah'ı tanıtmalıdır.) Veya başıyla (aklıyla, fikir ve düşünceleriyle, ürettiği yeni kavramlarla) inananlara hizmette bulunmalıdır. Veyahut kesin bir inanç ile (elinden başka bir şey gelmiyorsa kabul olunacağına içten inanarak Yüce Allah'a dua etmelidir. Ya da aklıdan (zihin ve düşünce dünyasında) marifete ulaşmaya (tefekfüre devam edip Allah Teâlâ'ya yakın olmaya, fenâ mertebesine vasil olmaya) çalışmalı veya her işinde ihlaslı olmalıdır. Ya da kıyamet gününün çetin geçeceği konusunda tüm insanları uyarmalı (en güzel metotla emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi 'ani'l-münker yapmalıdır). Böyle bir kimsenin (yeniden diriliş gününde) kabirden başını kaldırır kaldırmaz kefenini sürte sürte cennete gireceğine ben kefilim."⁴⁸

el-Harakânî, bu sözünde "Veya başıyla inananlara hizmette bulunmalıdır" derken tüm mü'minlere "düşünce ve fikirleriyle yol gösterecek mütefekkirler yetiştirilmesini" tavsiye etmektedir. Kanaatimizce sağlam bilgi kaynaklarının ışığında düşünce ve fikir

olsun ki, Kassâb'ın makamı ne hüzdür ne de neşe; Rabbinizin katında zaman (sabah ve akşam) söz konusu olamaz. Hüzün ile neşe, senin (beşerî) sıfatlarıdır. Senin sıfatın olan bir şey muhdestir (sonradan yaratılmıştır) ve muhdes olanın kadim (ezelî) olması imkânsızdır.' Sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Emir ve yasak konusunda Kassâb'ın oğlu da Allah'ın kuludur (onun da hiçbir ayrıcalığı yoktur) ve sünnete uyma hususunda da Hz. Mustafa'nın takipçisidir (yani biz Kur'ân ve sünnete bakarız ve bunlardan besleniriz.) Şayet bir kimse civanmertlerin yolunu takip ettiğini iddia ediyorsa, onun şahidi (işareti, belirtisi) budur. (Yani, biz o kimsenin Kur'ân ve sünnete ittibâ edip etmediğine bakarız.) Bu söylediğimiz koca karıların âdeti (boş bir söz) değil, aksine civanmertlerin muharebe safıdır (kılavuzu, yolu, yöntemi ve hayat tarzıdır.)' dedi. O iki şahıs dışarı çıkınca ben hemen sordum: 'Bu ikisi kimlerdi?' 'Biri Ebu'l-Hasan el-Harakânî, diğeri de Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026) idi' diye cevap verdi." (Bkz. Muhammed b. Münevver, el-Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-şeyh Ebi's-Saîd, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Müessesesi-i İntişârât-i Âgâh, Tahran 1339-1345 hş. I, 49-50'den naklen Çiftçi, Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, s. 77-78, 98-99). Görüldüğü üzere nakledilen bu bilgiler, hem Şeyh el-Kassâb'ın hem de bu iki önemli talebesinin (Ebu'l-Hasan el-Harakânî ile Ebû Abdullah el-Dastânî) İslâm'ın temel meselelerine vakıf olduklarını ve kendi aralarında derin tasavvufî ve kelâmî mevzuları müzâkere ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla tüm bu bilgileri görmezlikten gelerek hâlâ el-Harakânî'yi zâhirî ilimlerden habersiz biriymiş gibi tanıtmak doğru değildir. Aynı şekilde el-Harakânî'nin rü'yettullah ile ilgili söylediği şu sözler de onun zahirî ilimleri tedris ettiğinin bir başka delilidir: "Biri sana: 'Fânî (olan insan) Bâkî'yi (Allah'ı) görebilir mi?' derse ona de ki: 'Bugün şu fânî âlemde, şu fânî kul Bâkî'yi tanır, yarın (ahirette) bu tanıma (onun için bir) nur olur. Böylece bekâ âleminde bekâ nuruyla Bâkî'yi görür!'" (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 627). Bir başka sefer ise el-Harakânî; "Allah kendi varlığından bir şeyi, bu erlerde (sûfilerde) zuhûr ettirmiştir; eğer biri; 'Bu, hulûla girer' derse, derim ki: 'Allah'ın nuru bunu gerektirir: (O Allah ki), mahlûkatı karanlıkta yarattı, sonra kendi nurundan onlara çatı yaptı (onları aydınlattı/ nuru kâinatı kuşattı)" (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 627) demiştir. el-Harakânî, burada nuru, "sûfinin kalbinde yer alan Allah'ın bir sıfatı" veya "Allah'ın vahdaniyetinin bir parçası" veyahut "Allah'ın kendisi" olarak görmektedir, denilebilir. Takdir edileceği üzere bütün bu ve benzeri sözleri iyi bir dinî eğitim almamış "ümmî" birisinin söyleyebilmesi zor, hatta imkânsızdır. Sonuç olarak bütün bu bilgiler, el-Harakânî'nin İslâmî ilimleri tedris ettiğinin ve dinî meselelere vakıf olduğunun apaçık delillerindedir.

⁴⁸ el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 43. Ayrıca bkz. el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 240.

üreten,⁴⁹ ürettiği bilgiyi tüm insanlığın yararına sunan⁵⁰ bir akademisyen/ bilge/ düşünür “aklıyla” topluma hizmet etmekte,⁵¹ kamu yararına görüş, düşünce ve kanaat belirterek sosyal sorumluluğunu yerine getirmektedir.⁵² İşte el-Harakânî, bu sözüyle tefekkürün önemine işaret etmekte ve takipçilerine düşünen ve bilgi üreten mütefekkirler/ münevverler yetiştirilmesini tavsiye etmektedir.

el-Harakânî'nin düşünceye verdiği önemi gösteren ve düşünce dünyamızı aydınlatan bir diğer sözü ise şudur: *“Hak Teâlâ bana öyle bir fikir (sağlam ve sarsılmaz iman ve teslimiyet sonucu ulaşılan engin bir hoşgörü ve empati yapabilme yeteneği) verdi ki, O'nun bütün mahlûkatını onda gördüm (bu düşünce sayesinde artık tüm yaratılmışlara sevgi, şefkat ve merhametle baktım); onda kalıp durdum; gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, (bu fikirde iyice derinleştim ve bu) fikir (zamanla) basirete (meselelerin iç yüzüne nüfuz etmeye, ileri görüşlülüğe, derin kavrayış ve sezise, idrak ve iz'ana) dönüştü; (Daha sonra ise) küstahlık (Yüce Allah'a ve tüm insanlığa karşı aşırı derecede adeta taparcasına bir sevgiye) ve muhabbete dönüştü; (Daha sonra) heybet ve vakara dönüştü; o fikirle (aklıselim ve sağlam muhakemeyle) O'nun birliğini (çok daha iyi) kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki, (bu) fikir, hikmete (Kur'ân ve sünnetten doğru hükümler çıkarma yönteminde derinleşmeye) dönüştü. (Sonra) dosdoğru yola (istikamet üzere olma) ve halka şefkat hâline (karşılıksız sevgiye) dönüştü. (Bunun üzerine) O'nun halkına (yarattığı tüm varlıklara) karşı kendimden daha şefkatlisini görmedim.”⁵³*

Bir gönül insanı olan el-Harakânî, bu sözünde özellikle “düşünceye, basirete, fikre, ferasete ve hikmete” vurgu yapmıştır. Bu bakımdan onun gibi “teakkule/ tefakkuha/ tezekküre/ tedebbüre/ tefekküre” böylesine önem veren bir şahsiyetin İslam düşünce geleneğini olumlu anlamda etkilemesi kaçınılmazdır. Bilindiği üzere sağlıklı tefekkür

⁴⁹ Nitekim Yüce Allah, şu âyette müslümanların bir kısmının dinî ilimlerde köklü ve derin bilgi sahibi olmalarını ve bunu kendilerinden sonra gelenlere aktarmalarını/ öğretmelerini tavsiye etmektedir: *“Bütün bunlarla birlikte, [savaş zamanı] müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her (ilmî) gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, [bunun yerine] din hakkında derin ve sağlam bir bilgi elde etmek yolunda çaba göstermeleri ve [böylece] seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır; böylece belki, onlar [da] kötülüğe karşı kendilerini (daha iyi) korumuş olacaklardır.”* (et-Tevbe, 9/122). Görüldüğü üzere bu âyet, dinî ilimlerde derinleşmenin, uzmanlaşmanın ve eğitim-öğretimin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü dünya ve âhiretin mutluluğu ancak ve ancak son din İslâm'ın doğru anlaşılmasına, uygulanmasına/ yaşanmasına ve tanıtılmasına bağlıdır.

⁵⁰ el-Harakânî, tüm insanlığın iyiliği için çalışmış bir mütefekkiridir. Ayrıntılar için bkz. Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 57.

⁵¹ Düşünce üretmenin, hem İslam düşüncesine hem de müslüman topluma sağladığı faydalarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Kutlu, Sönmez, “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, C. 1, Sayı: 1, s. 168-210.

⁵² el-Harakânî'nin birlikte yaşama tecrübesine yaptığı katkılarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Anadolu'nun Manevî Mimarlarının Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği.” *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2015, C. 2, Sayı: 3, s. 1-35.

⁵³ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 606. Ayrıca bkz. Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 21.

yapan ve salih amel işleyen mü'minlerin istikamet üzere olacakları,⁵⁴ ancak bunun hakkını veremeyenlerin ise istikametten ayrılıp dalâlete sapacakları Kur'ân'ın bir ifadesidir.⁵⁵ Bu nedenledir ki el-Harakânî, halkın istikametten ayrılmaması için onlara iyi bir dinî eğitim verilmesini savunmuş, bunu başarmak için “tekâmül ettirme ve kemale erdirmeye metodunu” kullanmış, toplumda “hem kâmil hem de kemale erdiren bir insan” olarak tanınmış,⁵⁶ sevilen ve öğütlerinden istifade edilen bir değer konumuna yükselmiştir.⁵⁷ Ancak el-Harakânî, bir kişinin bunu yaparken kendi indî ve keyfî yaklaşımlarını/ yorumlarını “yegâne din anlayışı olarak dayatmasını ise sakat bir zihniyetin ürünü olarak” değerlendirmiş, gerçek bir İslâm âliminin insanları kendine değil, hakikate yani; son din İslâm'a davet etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁸

el-Harakânî, hem talebelerine hem de etrafında bulunanlara söylediği şu sözlerinde de tefekkürün önemine dikkat çekmiş ve onları düşünmeye sevk etmiştir: *“Sûfî ölü bir beden (gibidir, dünyaya ve içindekilere değer vermez; Yüce Allah'ı düşünür; O'na yakın olmaya çalışır; o), yok olan bir kalp(tir), yanık bir candır (zira o sûfî her an Yüce Allah ile dir.)”*⁵⁹ *“Allah'ı bir kere (gerçek manada) zikretmek (O'nu sıfatları üzerinde düşünmek, bu konuda çok büyük çaba sarf etmek, uykusuz kalmak, savaş esnasında) yüzüne bin kere kılıç yemekten daha güçtür (zordur, bu da görüldüğü kadar kolay değildir.)”*⁶⁰ *“Şu üç konuda halk (Yüce Allah'a ve Resûlune) itaat halinde olmalı: Sürekli olarak kalp (derin bir tefekkür), nefis (ihlasla yapılan ibadet) ve dil (doğru sözlü olmak) ile itaat. Bu üçünü Allah ile meşgul etmek gerekir ki, şuradan dışarı çıkıp sorgusuz sualsiz cennete gidebilsin.”*⁶¹ *“Beş çeşit sefer var: İlki ayakla (bedenle), ikincisi kalple (tefekkürle), üçüncüsü himmetle (Yüce Allah'ın nuru olan Kur'ân'ı anlama, idrak etme ve hakikate ulaşma hususunda canı gönülden gösterilen gayretle), dördüncüsü temaşayla (Yüce Allah'tan kalbe gelen bir ilhamla tüm mevcûdâtı seyretmekle), beşincisi nefiste fâni olmakla (bütün ruhunda Yüce Allah'ı hissetmekle).”*⁶²

el-Harakânî, yukarıdaki sözlerinde “kalp” ifadesiyle “tefekkürü, zihnî faaliyetleri, akli ve fuâdı (gönlü) etkin kullanarak sarsılmaz imana ulaşmayı ve müslümanların yararına kaliteli fikir ve düşünceler üretmeyi” kast etmiş olmalıdır. Zira o, mezkûr sözünde “kalple itaat”ten söz etmektedir. “Kalp ile itaat”, tam bir teslimiyetle Yüce Allah'a

⁵⁴ “Öyleyse, onlar bu Kur'an üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?” Muhammed, 47/24. “[Ey İnsanlar!] Gerçek şu ki, Biz size, akılda tutmanız gereken her şeyi kapsayan ilahî bir mesaj indirdik: hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” el-Enbiyâ, 21/10. Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/78-83.

⁵⁵ “Yazıklar olsun size de, Allah yerine tapınıp durduğunuz bütün bu nesnelere de! Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” el-Enbiyâ, 21/67.

⁵⁶ Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 52-53.

⁵⁷ Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 64.

⁵⁸ Özköse, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufî Düşüncesi”, s. 129.

⁵⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 627.

⁶⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

⁶¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

⁶² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 626.

bağlanmakla, her an O'nu anmakla ve O'nun rızasını kazanacak salih ameller işlemekle⁶³ mümkün olabilir.

el-Harakānî, nefsinin tezkiye etmeyi başaran,⁶⁴ dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan bir mü'minin konuşurken ve düşünürken Yüce Allah'ın kendisiyle olduğunu bilmesini istemiş ve bunu şu sözüyle ifade etmiştir: *"Bazı kimseler ibadetle, bazıları günahla geliyor. Yol bu değildir. Zira bu hiçbir şeye sığmaz, sen ikisini de unut. Geriye ne kalır? Allah! Her kim konuşurken ve düşünürken Allah'ı kendisiyle beraber görmezse (her an Yüce Allah'ın kendisiyle olduğunu bilmezse ve O'nun ilkelerine uygun hareket etmezse) bu iki konuda da âfete düşer."*⁶⁵ el-Harakānî, bu sözünde konuşurken ve "düşünürken" de Yüce Allah'ın koyduğu prensiplere uygun hareket etmeyen "O'nun rızasına kavuşamayacağını, yaptığı ibadetlere güvenmesinin fazla bir anlam ifade etmeyeceğini ve felaketlere sürüklenmekten kurtulamayacağını" haber vermektedir, denilebilir. Nitekim el-Harakānî, kesbine güvenmeyi, ameline paye vermeyi, vuslata sırf kendi çabasıyla erişeceğini zannetmeyi "taşkınlık alameti ve sapma işareti" olarak görmüş ve böyle değerlendirmiştir. Ona göre vuslat, Yüce Allah'ın lütfu ve hidayetiyle gerçekleşir; "vasıl olma" değil "Allah'ın vasıl kılması" söz konusudur. Dolayısıyla kulun ameline güvenmemesi, her an Yüce Allah'ın lütfunu, inayetini ve rahmetini istemesi ve bunun için de çalışması gerekir.⁶⁶

el-Harakānî; *"İki yıl aklım bir fikirde (zor bir meselede) takılıp kalmıştı (sürekli o konuyu tefekküre devam ettim.) O fikir benden yok olmadan (çözümü konusunda bir düşünce üretmeden/ geliştirmeden) gözüme bir damla uyku girmede. Bu yol kolay mıdır sanıyorsunuz?"*⁶⁷ derken dinî ve tasavvufî konularda tefekküre devam ettiğini ve müslümanların sorunlarını kendine dert edindiğini⁶⁸ göstermektedir. O, bir konuda aklı etkin ve verimli kullanmadan, çile çekmeden, ter dökmeyen, zaman ve emek harcamadan, kafa patlatmadan ve zihnen yoğunlaşmadan "bazı ilâhî ikramlara nail olmanın mümkün olmadığına" bu şekilde dikkat çekmektedir. Nitekim edindiği sağlam dinî/ ilmî bilgiler üzerinde derin tefekküre dalanların ve laboratuvarlarda deney üstüne deney yapanların kalplerine/ zihinlerine birtakım "manevî ilhamların/ ilâhî yardımların" gelmesi ve yeni

⁶³ el-Harakānî'nin cihat ve şehitlik anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 135-168; Seyhan, Ahmet Emin, "Şehit Ebu'l-Hasan El-Harakānî'den Sarıkamış Şehitlerine İslâm'ın Cihat Ruhu Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 8, C. 8, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2015/1, s. 51-74.

⁶⁴ el-Harakānî'nin nefis tezkiyesiyle ilgili görüşleri için şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet, Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, p. 1335-1359; Seyhan, Ahmet, Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 1-32.

⁶⁵ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 625.

⁶⁶ Özköse, "Ebu'l-Hasan Harakānî'nin Tasavvufî Düşüncesi", s. 131.

⁶⁷ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 607.

⁶⁸ el-Harakānî'nin "iyiliği emir kötülüğü nehiy" anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Emr-i bi'l- Ma'ruf ve Nehy-i 'ani'l- Münker Anlayışı", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 10/6, Spring 2015, p. 815-832.

keşifler/ icatlar yapmaları söz konusudur. İşte tüm bu gerçeklerin farkında olan el-Harakânî, geleceği görebilen, istikbali imar edebilen, hayatının her anında Yüce Allah'tan yana bir bilinç ve duyarlılık içinde olan gönül insanları/ mütefekkirler yetiştirilmesini tavsiye etmiş ve kendisi de bu konuda takipçilerine örnek olmaya çalışmıştır.⁶⁹

Netice itibarıyla el-Harakânî, insanın eğitimine önem veren, düşünen, sorgulayan ve tenkidi önemseyen bir İslâm mütefekkiridir. O, zihnî faaliyetlerinin sonucunda ilâhî ilhamlara nail olmuş, bu sayede hikmet dolu sözler söylemiş ve geride bıraktığı fikirleriyle düşünce dünyamızı aydınlatmıştır.

Sonuç

Bu makalede ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Ebu'l-Hasan el-Harakânî büyük bir âlim ve mutasavvıftır. O, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnetin şaşmaz ilkelerini kendine rehber edinmiş, ömrü boyunca İslâm'ı tebliğ ve temsil etme vazifesinin farkında olmuş, her anını tefekkürle geçirmiş ve civanmertlerine de tefekkür tavsiyesinde bulunmuştur.

el-Harakânî, yaşadığı dönemde ulaşabildiği İslâm âlimlerinden dersler almış, el-Kassâb gibi bir âlimin rahle-i tedrisinden geçmiş, sürekli kendisini geliştirmiş, manevî mürşidi kabul ettiği Bâyezîd'i kendine örnek almış, gösterdiği azim ve kararlılık neticesinde makamlar aşmış, manevî bir derinliğe ulaşmış, Bâyezîd'i kat be kat geçmiş ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.

el-Harakânî, sağlıklı tefekkürün doğal bir sonucu olarak "her işin başının Yüce Allah'a iman, O'na tam anlamıyla teslimiyet, O'nun verdiği sayısız nimetlere sonsuz şükretmek, O'na dua/ hamd etmek ve O'nun rızasını kazanma şansını doğru değerlendirmek" olduğu düşüncesine ulaşmıştır.

el-Harakânî, tasavvufu bir yaşam biçimi olarak görmüş, talebelerini hayırlı hizmetler yapmaya sevk etmiş, müslümanlar arasında ilim ve hikmet öncüsü bir mutasavvıf olarak temayüz etmiştir.

el-Harakânî, bir düşünür, öncü şahsiyet ve evrensel bir değer olarak halkı eğitirken "tekâmül ettirme ve kemale erdirmeye metodunu" kullanmış, toplumda "hem kâmil hem de kemale erdiren bir insan" olarak tanınmış, sevilen ve öğütlerinden istifade edilen bir gönül sultanı olmayı başarmıştır.

el-Harakânî, gerçek bir İslâm âliminin halka din anlatırken kendi indî ve keyfî yorumlarını/ yaklaşımlarını "yegâne din anlayışı olarak dayatmasını sakat bir zihniyetin ürünü olarak" değerlendirmiş ve hakiki bir âlimin insanları "kendine/ grubuna/ hizbine/ mezhebine/ meşrebine/ cemaatine/ tarikatına" değil, sadece İslâm'a davet etmesi gerektiğini söylemiştir.

⁶⁹ Yüceer, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", s. 47;

el-Harakânî, hikmet dolu sözleriyle düşünce dünyamızı aydınlatmış ve mü'minlerin zihinlerinde yeni pencereler/ ufuklar açılmasına imkân sağlamıştır.

Kaynakça

- Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Çelik, İsa, "Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 75-89).
- Çiftçi, Hasan, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (ss. 565-590).
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münacât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Çiftçi, Hasan, "Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki", *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, (ss. 22-40).
- De Bruijn, J.T.P., "Kharakani, Abu'l-Hasan 'Ali b. Ahmad (d. 1033)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi 2002.
- Durmuş, Mitat, "Çağımızın Çıkamazını Sağaltıma Taşıyacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakanî'nin İnsanî ve Felsefî Dili", *KAÜİFD*, 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 51-64).
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-'Ulûm ve Münacât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-'Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997.
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyrû Sülûk Risâlesi*, Çev.: Mustafa Çiçekler, (Der.: Sadık Yalsızuçanlar), Sûfî Kitap, İstanbul 2006.
- Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.
- Gök, Bilal, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 100-134).
- Gürer, Dilaver, "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 125-126.
- Kalın, Mehmet Fatih, "Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde İlahî Aşk ve Allah Düşüncesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 32, Temmuz 2018, ss. 189-202.
- Kartal, Alparslan, "Bir Nebevî Gelenek Olarak Münacât ve Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Yeni Bulunan Bir Münacâtı", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, C. 13, Sayı: 2, (ss. 491-515).

- Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, Sayı: 15, (ss.161-175).
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harakânî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara 2017, (ss. 127-142).
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 4, Sayı: 8, (ss. 224-243).
- Kızılar, Hamdi, "Tasavvufun Kurumsallaşması Sürecinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Döneme Etkisi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 188-199).
- Koçyiğit, Hikmet, "Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 331-349).
- Kutlu, Sönmez, "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, C. 1, Sayı: 1, (ss. 168-210).
- Maral, Cüneyt, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 208-225).
- Muhammed b. Münevver, *el-Esrâru't-tevhîd fî makâmâtî's-şeyh Ebi's-Saîd*, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Müessese-i İntişârât-i Âgâh, Tahran 1339-1345 hş.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- Okudan, Rifat, "Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, (ss. 211-234).
- Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 124.
- Özköse, Kadir, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufî Düşüncesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 122-132).
- Palabıyık, Hanefi/ Keleş, Reyhan, "Şeyh Ebu'l-Hasan-i el-Harakânî'nin Nûru'l-Ulûm Adlı Eserinde Nasihat", *KAÜİFD*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 2, (ss. 21-45).
- Palabıyık, M. Hanefi, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", *Ekev Akademi Dergisi*, (Yaz 2007), Yıl: 11, Sayı: 32, (ss. 139-152).
- Palabıyık, M. Hanefi, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", *Ekev Akademi Dergisi*, (Güz 2007), Yıl: 11, Sayı: 33, (ss. 67-94).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).

- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar", *KAÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2015, Sayı: 3, (ss. 88-109).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi", *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, (p. 71-89).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Emr-i bi'l- Ma'ruf ve Nehy-i 'ani'l-Münker Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 10/6 Spring 2015, (p. 815-832).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yılı, 2014, C. 1, Sayı: 2, (ss. 35-68).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/ 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, (ss. 20-49).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 1-32).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 2, (ss. 81-116).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (ss. 101-126).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 135-168).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Şehit Ebu'l-Hasan El-Harakānî'den Sarıkamış Şehitlerine İslâm'ın Cihat Ruhu Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 8, C. 8, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2015/1, (ss. 51-74).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin İlim Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).

- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, (ss. 79-110).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-", *Hikmet Yurdu*, Malatya Yıl: 7, C. 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, (ss. 11-42).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Anadolu'nun Manevî Mimarlarının Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-" *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2015, C. 2, Sayı: 3, (ss. 1-35).
- Şener, Habib, "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.
- Şener, Habib, "Felsefî ve Tasavvufî Açından Harakânî'de Bilgi Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, c. 18, sy. 1, Konya 2018, ss. 77-99.
- Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 240.
- Uludağ, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1993, XIII, 120.
- Uludağ, Süleyman, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94.
- Yazoğlu, Ruhattin, "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 1-10).
- Yüceer, İsa, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 44-64).